

Mérleg

Szubjektív gondolatok az elmúlt négy évről, családról, gyermekvédelemről

I. rész

Romló helyzetkép

Sokunkat nem hagy nyugodni egy közelmúltban elhangzott kormányzati kijelentés, mely szerint az ország lakossága lehetőségein felül költekezik. Makroszinten ez bizonyára igaz. Az ország gazdasági mérlegét laikus állampolgárok ritkán szokták megkérdőjelezni. De vajon helyes-e így szólítani meg az állampolgárokat, a családokat? Azt gondolnám, hogy nem, hiszen ők – a többség – bizonyosan nincsenek túlköltekezésben, egy olyan országban, ahol a jövedelmi olló a legtágabb nyílású egész Európában. A nagyszámú szegények és a viszonylag kisszámú gazdagok nagyon távol kerültek egymástól, és a közöttük közvetítő szerepet vállaló (?) középosztály nem középen helyezkedik el, hanem lefelé csúszik. A fent lévők és a lent lévők, a kevésszámú nyertes és a nagyszámú vesztes között nincs társadalmi kommunikáció, társadalmi szolidaritásról nem is beszélve.

Romló társadalmi állapotok mellett többször mutatkozott már politikai esély a szélsőségek irányába való elmozdulásra. A szociáldemagógia, szociálsovinizmustól sem mentesen, elég nyíltan igyekezett szírire lépni. A bűnbakkeresés politikai technikája már többször működőképesnek bizonyult a történelem során. A szegénység, a depriváltság demoralizál(hat). Egy ilyen tömegnek azt mondani: nézz szét embertársaid között, s megtalálsz minden bajok okozóját, akár politikai bűncselekménynek minősülhetne. A kisebbségek tudják, mit jelent ez igazából: az elnyomorodottakat a még rosszabb helyzetben lévők ellen fordítani és persze ide értendő az antiszemizmus összes megjelenési formája is. Azok a társadalmi csoportok, amelyek a többségtől valamilyen okból különböznek és másságuk sajátos (politikai, szociális, gazdasági, kulturális) jogok megfogalmazását, érdekeik védelmét teszi szükségessé, kisebbségeknek tekintendők. Lehet, hogy a szegények kisebbsége már nem is kisebbség? Definíció, politikai érdek és némi tisztesség dolga, hogy meddig szűkítem, vagy tágítom a fogalmat.

Politikatudományi közhely, melyet a szociálpszichológusok is alátámasztanak, hogy az emberek – ha tehetik – „középre szavaznak”. Vagyis minden politikai pártnál ösztönösen mértéktartóbbak. Ha a mérleg nyelve erősen kitér az egyik (bármelyik) irányba, akkor a másik serpenyőbe teszünk többet, hogy kiegyenlítettebb helyzetbe kerüljünk. Ilyen kiegyenlítettnek látszó helyzetből indultunk el nemrég.

A családról

A megszólított állampolgárok jelentős hányada közüzemi díjhátralékos, vagy ha nem az, akkor nem jár színházba, nem vásárol könyvet, új ruhát, és küszködve fizeti be gyermeke után az óvodai, iskolai térítési díjat.

A megszólított családok az évek során egyre nehezebben tudták szeptemberben útbá indítani gyermekeiket az iskolába. Lehet, hogy voltak, akik kölcsönkértek, és akkor rájuk igaz a túlköltekezés. Gondolom, azért tették, hogy az iskolában beszerezhető hátrányokból ne mindjárt szeptember első napjaiban részesedjenek gyermekeik. Azt is gondolom, hogy ezért nem volna szabad rájuk pirítani.

A megszólított állampolgár könnyen lehet, hogy munkanélküli, és nincs lelkiismeret-furdalása, mikor fekete munkát vállalva próbálja fenntartani családját. És tényleg lehet, hogy nem is az ő erkölcsi érzékével van a baj. Dacol a lebukással, mert törvényeink olyanok, hogy őt sújtják igazán, nem a bérrabszolgotartó feketemunka-adót.

A megszólított állampolgár helytelen mintát ad át gyermekeinek, és idejekorán elhalálozik, még mielőtt áttérhetne az olcsónak semmiképpen nem nevezhető korszerű táplálkozásra. „S csomókban hull a haja szála, / s nem veszi észre maga se?” – kérdezhetem József Attilával.

A megszólított család – a Család Nemzetközi Évében – alacsonyabb komfortfokozatú lakásba költözik, hogy megélhetésére fordíthassa a különbözetből származó pénzt – amely véges.

A megszólított állampolgár gyermeke, ki maga is állampolgár, munkanélküliként kezdi életét és elgondolkodik az iskolában tanultak hasznosságáról és konvertálhatatlan szakmája felől.

Számos család fogyasztási kultúráján igencsak megütköznek. A televízió tetején nagy lábosban paprikás krumpli áll, és konzervdoboz-hamutartóba nyomják el a csikket, de gyermekeik banánt visznek az iskolába, drága sportcipőt húznak lábukra, és sok liter kólát isznak naponta. Vajon miért? Tényleg furcsa, de nem érthetetlen. A szociológus azt mondja, hogy ezeknek a családoknak az életstratégiájából hiányzik az „előrelátó, hosszú távú racionális tervezés képessége”. Persze, hogy hiányzik. Igen elcsodálkoznék, ha nem hiányozna. Nem ismerik a késleltetett szükséglet kielégítést. Lehet, hogy mi magunk sem ismernénk, ha generációkon keresztül be lennénk betonozva a társadalom „aljára”. Máságunknak, látszólag érthetetlen viselkedésünknek igen prózai okai vannak. Minden híresztelés ellenére változatlanul úgy tűnik, hogy a lét határozza meg a tudatot, s mindazt, ami belőle fakad.

Apropó életstratégiák! Aki képes e fogalmat végiggondolni, az még csak megvan valahogy, de az emberek többségének életstratégiája nem tudatos folyamatban születik.

Egy Marx Károly nevű korabeli szerző gondolata szerint: az emberek „nem tudják, de teszik”. Így részesei saját és a társadalom történetének.

Volt-e az elmúlt négy évnek olyan társadalom- és szociálpolitikája, amely befolyásolni igyekezett a kedvezőtlen társadalmi folyamatokat, ellensúlyozni a családok ellehetetlenülését?

A családok anyagi és erkölcsi támogatása, a lakáshoz jutás, a szülők kettős szerepvállalásának elősegítése, vagy a halandóság csökkentése csak az 1994. áprilisában (!) napvilágot látott „a távlati népesedéspolitika alapelveiről” szóló kormányhatározatban került megfogalmazásra, és csak megfogalmazásra.

Olvastunk korszerű családpolitikai koncepciót, melynek nyomai sem voltak fölfedezhetők a szociális törvénykezésben. Azt gondolhatjuk, hogy a család csupán virtuális érték, hiszen a rendszerváltás előtt is csak deklaratívén tekintették értéknek.

További életstratégiák érhetők tetten a lakosság demográfiai válaszában. Csak egészen halkán kérdezem meg: biztos, hogy igen nagy baj a nem kellő népszaporulat?

A gazdagok és/vagy jó társadalmi pozíciójuk csekély gyermekszámmal igyekeznek jó társadalmi esélyeiket átörökíteni, míg egyes társadalmi csoportok – leírni is kínos – magas

gyermekszámot produkálnak, hiszen az egyformán rossz társadalmi esélyekkel indulókból több „versenyzőre” van szükség ahhoz, hogy legyenek egyáltalán szerény helyezésűek is.

Tudom, hogy ennyivel nem intézhető el a népesedési kérdés, azonban az említett összefüggéseket a szokásosnál hangsúlyosabban emelném ki. (Írásom keretei között nem érinthetek globális kérdéseket, melyekkel a világ fejlettebb része foglalkozik. Bár eredményeik egyelőre hasonlóak a miénkhez. Lásd: Kairói Népesedési Világkonferencia eredménytelensége.)

Egy másik jelenség, az elnyomorodás „szép” oldala. Valamiféle giccs lengi be az emberek hétköznapjait. Családok ülnek a televízió előtt, és nézik a bárgyún agresszív reklámokat, nap mint nap temérdek színes prospektust ürítenek ki postaládájukból a „hülyének is megéri” ajánlatokkal, na és néhány értesítést arról, hogy Ön (csakis Ön) majdnem néhány millió forintot, luxusutazást, vagy gépkocsit nyert, illetve fog nyerni, ha...

Hazugság minden mennyiségben, ez a giccs legsajátabb vonása. A szorongással teli, sivár és kilátástalan hétköznapokat megélő családok ideális alanyai, kiszolgáltatottjai mindenfajta hazugságnak és ál-sikertörténetnek. Csodálkozom, hogy a Meseautó című filmet nem vetítik újra–vagy csak az én figyelmemet kerülte el. Ügynök és nem ügynök (van, aki ezt kikéri magának), hálózatok képviselői keresik föl otthonukban a családokat, s az ütött-kopott berendezést fitymálva, az alulfizetettek rossz közérzetére apellálva, a még létező munkahelyek ellen uszítva az évszázad üzleti vállalkozásába való belépés lehetőségét ajánlják föl. Nem akárciknek, csak a megkeresettnek. A személyiség megalázása folyik, mikor elhitetik az emberekkel, hogy csak rajtuk múlik sikertörténetük megvalósítása. És ha mégsem sikerülne? Egyszerű önhiba.

Nagyon sok emberrel meg lehet ezt tenni ma Magyarországon, de csak azért, mert korábban is megalázott volt. Sem az állam, se a társadalom nem kínál jobb alternatívát – vagy csak keveseknek kínál.

(Köz)oktatás

Az alap- és középfokú iskolarendszer egyaránt jelentős változást él(t)' meg. Azonban nem minden változás fejlődés, legalábbis nem maradéktalanul az. Plurális értékeket hordozó, világnézetileg elkülönülő iskolák bőséges választéka alakult ki, fenntartójuk szerint differenciálódva önkormányzati, egyházi, alapítványi és magánintézményekre. A folyamat önmagában is értékes volt, de az újonnan létrejött, vagy átalakult iskolák lehetnének az igazi értékteremtők. Az oktatás e sokszínű kínálati piaca létrejöttének körülményeit tanulságos áttekinteni visszasságaival együtt, és különös figyelemmel arra, hogy kiknek szól a kínálat.

A közoktatási törvény és a Nemzeti Alaptanterv azok a sarkalatos dokumentumok, melyek születése során ideológiai és politikai érdekek/értékek konfrontálódtak, miközben úgy tűnt, hogy megvolt a törekvés a legszélesebb körű társadalmi és szakmai konszenzus kialakítására.

A kormányzati álláspontban egy központi akarat kívánt megtestesülni, amely részletekbe menően igyekezett szabályozni az iskolák működését. Ennek ellenőrzésére, létre is hozta a TOK-okat (Tankerületi Oktatásügyi Központ), melyek a közoktatási főhatóság csápjaiként a kormányzati akarat és ellenőrzés regionális képviselői. Az önkormányzatok, mint legnagyobb iskolafenntartók, és különösen a főváros, képviselték markánsan a másik álláspontot. Eszerint az önkormányzati törvényből fakadóan az ellátási kötelezettséggel felruházott önkormányzatoknak kell a meghatározóknak lenni, biztosítva a fenntartó és az iskolák teljes önállóságát. Ellátási kötelezettségüknél fogva nekik kell a helyi szükségletekhez igazított iskolaszervezetet kialakítani, az iskoláknak pedig helyi tantervet készíteni.

A NAT (Nemzeti Alaptanterv) vitái során hasonlóképp megragadható a központosító-túlszabályozó és a liberális - dereguláló álláspontok ütközése. A bemenet-kimenet, folyamatszabályozás szakkifejezésekkel illetett szakmai nézetek a vita alapkövei... Tudnunk kell, hogy a folyamatszabályozás az a módozat, amely alkalmasnak látszik a korai iskolai szelekcióval elindítható társadalmi szelekció elkerülésére, és lehetőséget kínál az iskolatípusok közötti átjárhatóságra. Jó esély mutatkozik rá, hogy az utóbbi álláspont érvényre jusson. Azonban eddig csak a NAT alapelvei készültek el, és néhány használhatatlan anyag, melyet nem szakemberek, hanem minisztériumi tisztviselők készítettek. (Persze szerencsés esetben a kettő nem zárhatná ki egymást.)

A szakmai és legalább annyira politikai viták letisztulását nem várta be az élet, és létrejött egy újfajta iskolaszervezet hat- és nyolcosztályos gimnáziumokkal és más érdekességekkel. Az iskolaszervezetet tudniillik a fenti vitáknál prózaibb okok is alakítják.

Nevezetesen érdekeltségi harcok folynak a tanulókért, hogy tankötelezettségüknek egy adott iskolában tegyenek eleget, és ne egy másikban. A harc az iskola létéért folyik, és természetes, hogy a pedagógusoknak egzisztenciális érdeke fűződik e harchoz. (De jó lenne látni egy ilyen küzdelemnek akárcsak a csíráit is az intézményes gyermekvédelemben!) Korai és indokolatlan azonban a lelkesedésünk, mert versenyezni nem csak tisztességes eszközökkel lehet, és mint kiderült, nem a gyermekek (tanulók) érdekeitől motivált a verseny. Látható, hogy nem a legjobb iskolák teszik a legjobb „ajánlatot” a szülőknek, gyerekeknek, hanem a létükben veszélyeztetett intézmények. Így fordulhat elő, hogy a beiskolázás időszakában elkápráztató kínálattal kecsegtető iskola csak valami silányat fog nyújtani szeptembertől, és az olasz tagozaton oroszul fognak tanulni, az imponálóan hangzó kabinet-rendszerű oktatás történelem szaktantermét pedig a diktatúrák művészetéből ottfelajtott reprodukciókról lehet felismerni.

Ha a tehetősebb szülők tehetősebb szülőtársaik gyermekeivel együtt szeretnék iskoláztatni gyermeküket, akkor valamely alapítványi vagy magániskola jöhet szóba. Ezek az iskolák nem feltétlenül adnak többet, jobbat és mást, hanem arról ismerszenek meg, hogy itt fizetni kell, és garantált a nemkívánatos gyermekközegtől való távoltartás.

Szerveződési formájuktól és fenntartójuktól függetlenül vannak kiváló iskolák – érdekes, róluk nagyobb hírverés nélkül is tudható ez –, ide viszont kevesen jutnak be. Az általánosan elterjedt tízosztályos iskolába kerülnek a gyengébb érdekérvényesítő képességgel rendelkező, a jót és az extrát megfizetni nem tudó szülők gyermekei – vagyis a többség: Tehát NAT ide vagy oda, a korai szelekció már javában folyik.

Szólnunk kell azokról az iskolákról is, melyek válogatás nélkül fogadnak tanulókat, vagy éppen a mentális és személyiségállapotbeli rászorultság szerint válogatják a hátrányos helyzettel induló vagy máshonnan kibukott gyerekeket, és magas szintű oktatást adnak. A magas színvonal elsősorban a kiváló pedagógusok módszertani kultúrájára és személyiségfejlesztő törekvésükre vonatkozik. A Rogers, Waldorf, Montessori, Don Bosco iskolák szerte az országban és a fővárosban, vagy a Nyitott Világ Iskola, a Közgazdasági Politechnikum mind ilyenek. (Felsorolásom nem kimerítő, hiszen van még jónéhány.)

Reményeink szerint ilyen fejlesztő, a gyermek adottságait messzemenően figyelembe vevő iskolák lesznek a jövőben a komprehenzív iskolák.

Kezdetben az önkormányzati iskolák világnézeti semlegessége nem volt magától értetődő. Alkotmánybírói állásfoglalás is született, amely megerősítette az önkormányzati álláspontot, segítette a bizonytalanság megszüntetésében. Ez azért volt fontos, mert a hatalmi ágak – állam és egyház – elválasztása már régen megtörtént, és ismételt összemosásuk senkinek, hosszútávon az egyházaknak sem kedvező történelmi anakronizmus lett volna.

Az önkormányzati iskolákban azért kell világnézeti semlegességre törekedni, mert a közpénzekből fenntartott közszolgáltatást nyújtóknak a legáltalánosabb közakaratot kell kiszolgálniuk, szemben az egyházi iskolákkal, melyek szűkebb érdekeltséget képviselnek. Ha Magyarországnak hivatalos államvallása lenne, más volna a helyzet.

Alapelv az állampolgárok világnézeti, lelkiismereti szabadságának tisztelete, a szülők gyermekük megneveléséhez való jogának elfogadása, tartózkodás valamely ideológia hegemoniájától. Ezekbe az intézményekbe vallásos és ateista, liberális vagy más érzületű szülők egyaránt nyugodtan írathatják be gyermekeiket, mert itt az egyes világnézeteket, mint egyenrangúakat ismertetik meg a tanulókkal.

A közalkalmazotti törvény ambivalens érzelmeket keltett az érintettekben. Egyfelől jó dolog a biztos előrejutás és az ehhez kapcsolódó juttatások garantált rendszere, másfelől viszont alattvalói tudatot igyekszik kialakítani a „közszolgálat” fogalom leple alatt. E korporista szemléletnek igen rossz példáira emlékezhetünk a közigazgatás, és egyáltalán, az államhatalom történetében.

Ami esetleg jó lenne, az sem igazán jó, hiszen a törvény nem garancia semmire, miután a bérek alapját képező mindenkori minimálbér alkalmazására már két éve nem kerül sor, mert az önkormányzatokra terhelt kötelezettség nem teljesíthető.

De a legnagyobb baj az, hogy a minőségi munka felmutatására, értékek kiemelésére a törvénynek nincs válasza, mondhatni teljesen érzéketlen. Pusztán az idő múlását jutalmazza. Az egészségügyben sem kedvező a törvény szelleme, de ha valahol, akkor a pedagógiában igazán káros. Reményeink szerint módosítása elkerülhetetlen lesz.

Molnár László

(A tanulmány II. részét az 1995/1. számunkban közöljük.)